

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» Протокол № 17
від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлева Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар
Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава) Д.
і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка
наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

ЛІТЕРАТУРНО – МИСТЕЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ОДЕСИ В 1920 – Х РОКАХ:
ВІД «ГАРТУ» ДО «ВАПЛІТЕ»

Солодка Марія, Савченко Віктор.....215

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУРОРТУ СЕРГІЇВКА, ЙОГО
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Теплякова Єлизавета, Водько Владислав.....221

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЕТНОГРАФА МИКОЛИ МАРКЕВИЧА *Торубара*
Вікторія, Шаповал Лариса.....230

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХVІІІ-ХІХ СТ.

Федотов Нікіта, Водько Владислав.....235

ПОНТІЙСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ ПЕРІКЛА

Яковлева Дар'я, Сєкерська Олена.....244

Федотов Нікіта, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

94(477.74)"17/19":325.254.2(430)

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – XIX СТ.

Анотація. В даній роботі розповідається про життя німецьких переселенців та освоєння ними земель Північно-Західного Причорномор'я в другій половині XVIII – XIX ст. Під час роботи над статтею було досліджено архів німецьких колоністів, які проживали в селі Мирне (Одеської області). Проаналізовано традиції та звичаї німецьких колоністів, архітектурні особливості німецьких будівель та долю переселенців у післявоєнні роки.

Ключові слова: колонізація, німці-колоністи одещини, архітектура німців –колоністів.

Від 4 грудня 1762 року тому вони переселилися з німецьких князівств на запрошення російського уряду. Переселенців поселили на землях Криму, Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній, Бессарабської області. Німці колоністи внесли значний внесок в економічний, культурний і науковий розвиток південного регіону імперії.

Починаючи з XVII ст. Російська імперія стали офіційно запрошувати іноземців на проживання. Вони потрібні були для стимулювання економіки, так як привозили з собою більш успішний господарський досвід. Катерина II і Олександр I приєднали до Росії нові території і повинні були вирішити проблему їх економічного освоєння. Власні можливості були обмежені: не було достатнього населення, а кріпосне право позбавляло більшість населення можливості вільно пересуватися. Катерина II і в 1762 р видала Маніфест, в якому запрошувала всіх бажаючих європейців переселитися до Росії [3, с. 14]. У липні 1763 був виданий другий Маніфест, який став основою масової колонізації. Переселенцям надавалися привілеї: компактне проживання, самоврядування, свобода віросповідання, безвідсоткові позички, податкові пільги, звільнення від військової повинності [3, с. 15]. Найбільший відгук Маніфест отримав в німецьких державах, населення яких було змучене війнами, високими податками, релігійною нетерпимістю німецьких князів і церковних властей. Почалося перше масове переселення німців в Поволжя [3, с. 16].

Була врахована також перспектива розвитку міст, особливо портових. Вони повинні були стати місцем збуту сільгосппродуктів і ремісничих виробів. Перші переселенці-землероби оселяються ближче до Одеси і Феодосії. Виявлялося сприяння тим ремісникам, які хотіли оселитися в інших містах (крім Одеси і Феодосії) - в Катеринославі, Сімферополі та інших. У серпні 1803 року дісталися перші переселенці з Вюртемберга, Бадена та Ельзасу. Шлях їх лежав з Ульма до Відня, потім по Дунаю до Галаца. [4, с. 15-27] З Галаца на візках вони рухалися через Молдавію до Криуляни на березі Дністра. Через Дністер їх переправляли в Дубоссари, де був організований карантин. Карантин складався з 4-х будиночків, 4-х землянок і 15-ти наметів. Багато переселенці, за словами військового губернатора герцога Рішельє, прибули до «жалюгідному стані». Та й сам шлях виявився небезпечним. Один з транспортів пограбували турецькі розбійники, напавши на трьох човнах в кількості 30 чоловік. Одна людина була вбита, троє

поранені. У жовтні 1804 Рішельє повідомив ще про одну трагедію: корабель з переселенцями затонув від сильного вітру, який дув протягом 4-х днів. 25 людей потонули [4, с. 28].

Частина переселенців, в основному діти, вмирали в дорозі. В одному з документів відображена трагедія переселенця І.

Гребеля [4, с. 29]. Він відправився з Ульма з дружиною, трьома синами і трьома дочками. В дорозі померли всі дочки і двоє синів. Протягом двох тижнів вони проходили медичний огляд, лікування, дезінфекцію майна. Зимувати переселенці залишилися в Одесі, у військових казармах, підготовлених герцогом Рішельє [4, с. 30]. Для заснування землеробських колоній були надані казенні землі Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній. Якщо їх не вистачало, уряд купував землі у приватних власників для розміщення іноземних переселенців [5, с. 7].

З 1819 р виклик іноземців з наданням пільг був припинений. Але колонізація казенних і приватних земель тривала: за рахунок власних коштів колоністи купували землі і утворювали нові колонії, які стали називати дочірніми [5, с. 8].

Назви колоніям давали колоністи. Деякі називали в пам'ять про покинуті місця. Так от появились під Одесою колонії Рорбах, Шпейер, Кассель, Мюнхен, Ельзас, Мангейм, Штутгартде і ін. В ряді випадків назва відображали особливості місцевості і надії колоністів: Гросслібенталь - Велика Долина Любові, Кляйнлібенталь - Мала Долина Любові, Ліхтенталь - Світла Долина, Гоффнунсталь - Долина Надії, Фрейденталь - Долина Радості. Іноді використовувалися жіночі та чоловічі імена. Колонія Катеріненталь (Березанський округ) названа на честь російської імператриці. Частина назв пов'язана з іменами перших жителів або старост (Шульцом) (Іозефсталь, Іоганнесталь) [5, с. 10-11].

У назвах утворених після війни з Наполеоном бессарабських колоній Олександр І побажав увічнити пам'ять про місця, пов'язані з перемогами російської армії. Так з'явилися Бородіно, Тарутине, Красна, Париж, Фершампенуаз, Ватерлоо, Малоярославець і ін. За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р в

Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях проживало 282 757 німців і менонітів. До 1911 року чисельність німецького населення зросла до 426 397 чол. Найбільш населеною була Херсонська губернія і входив до неї Одеський повіт. У 1870-1880-х рр., Після реформ Олександра II, з Росії в Америку емігрувало близько 150 тис. Німців. З 1901 по 1911 рр. - ще близько 100 тис [3, с. 26].

Будувалися будинки найчастіше на високому фундаменті, мали до 4-х і більше кімнат. У більшості колоній до кінця XIX - початку XX століть на будинках з'явилися дахи з черепиці. Найбільш заможні господарі використовували кольорову глазуровану черепицю і викладали з неї на даху свої ініціали. Здалеку було видно, хто був господарем цього будинку. У південному регіоні черепицю виробляли на 24-х заводах, господарями яких, в основному, були німці-колоністи [4, с. 209-210]. Крім вітчизняної, використовувалася «марсельська» черепиця, привезена з Франції. Її ввозили морським шляхом, використовуючи в якості баласту. Підлоги були дерев'яними або кам'яними, в рідкісних випадках - глинобитними. Будинки будувалися на однакових за величиною садибах по обидва боки широкої вулиці. У німецьких колоніях ширина вулиць становила від 30 до 40 метрів,. Будинки зводилися на однаковій відстані одна від одної і строго проти будинків на протилежному боці. Біля будинку висаджувалися дерева [4, с. 210-211].

Кожна садиба огорожувалась кам'яним парканом. Висота огорожі була у всіх однаковою. Огорожа і будинок щорічно штукатурились [4, с. 211]. До житлового приміщення примикали господарські будівлі: приміщення для худоби та домашньої птиці, стайні, комори з кормами для тварин, приміщення для візків і фургонів, землеробських знарядь і машин. Садиба включала в себе двір близько 40-50 метрів в ширину і 80-100 метрів в довжину. На передньому дворі перед будинком розбивався квітник, за яким доглядали жінки. У дворі знаходилися літня кухня, перед якою стояв стовп з кілочками для глечиків. На особливу увагу заслуговує кам'яний льох, який був в кожному дворі [4, с. 212]. У південних

колоніях його рили на глибину - до 5-6-ти метрів. У льох вели ступені шириною до 2-х метрів. Вони закінчувалися штольною (міною), яка йшла горизонтально до 10 і більше метрів. У ряді випадків від основної в обидві сторони розходилися міні менших розмірів. У погрібі можна було вільно пересуватися - висота міні досягала 2-х метрів. Вхідні двері зачинялися на замок [4, с. 222]. Склалася традиція зберігання в погрібі молока. Ранньою весною його ставили на саму верхню сходинку сходів. У міру настання тепла його опускали по сходинках нижче і нижче. У розпал спеки його опускали на глибину в 5 метрів, а то і на саме дно міні. Льох найчастіше будували поруч з будинком, в рідкісних випадках - під будинком. В цьому випадку у внутрішні житлові приміщення, в кухню, вела гвинтові кам'яні сходи. У кожному дворі був колодязь, басейн або цистерна, спеціальний підземний резервуар для збору дощової або придатною для пиття води. Звід, дно і боки цистерн викладалися з каменю або цегли і штукатурились розмори. На задньому дворі знаходилося місце для обмолу зерна, там стояли скирти соломи та сіна, в спеціальній ямі зберігався гній. Далі були розбиті городи, сади, виноградники. Двори і вулиці завжди були чисто виметено. Внутрішнє оздоблення будинків було типовим. Вони були обставлені однаково, найчастіше меблями, яка виготовлялася майстрами з власної колонії або з сусідніх колоній. У кожному будинку були столи, стільці, шафи для одягу. Біля столу стояли широкі лави, які потім замінили дерев'яними фарбованими диванами, їх називали канапками. На дерев'яних ліжках було безліч перин і подушок. Стіни прикрашали портрети російських і німецьких імператорів, картини або листівки релігійного змісту з цитатами з Біблії, картини з пейзажами і сценами полювання. Традиційним було велика кількість вишивок, серветок, скатертин [4, с. 223].

У центрі колоній будувалися кірхи або костьоли.

Архітектурний стиль запозичувався з німецьких земель - зазвичай неороманський або неокласичний. Це були монументальні кам'яні споруди з гострим шпилем, які височіли над будинками і було видно здалеку. Поблизу церков будувалися школи, сільські або

окружні правління. Дорога на головній вулиці іноді мала тверде покриття. Уздовж дороги викопувалися канами для стоку дощової води. Уздовж будинків прокладає тротуари з твердим покриттям найчастіше з каменю, іноді з соломи. Від вуличних воріт до будинку була викладена доріжка. При забудові дочірніх колоній колоністи використовували принцип забудови материнської колонії, тобто одну вулицю [4, с. 213-214].

Німецькі колонії вигідно відрізнялися від місцевих поселень. Ось що писав про них Дедлов в своїх нотатках «Навколо Росії»: «Німці і їх колонії так схожі один на одного, що можна подумати, ніби їх робили на одній фабриці ... Фабрика, де спрацьовані німці - велика країна Німеччина, а працювала німців велика майстриня - західноєвропейська багатовікова культурна історія. Німець, може бути, для нас, росіян, антипатичний, може бути, небезпечний, мабуть, страшний. Але що німецький народ - великий народ, цього не визнати не можна, особливо коли побуваєш в колоніях, де живуть добірні елементи німецького простолюдю » [1, с. 210].

Одне з дорадянських описів німецької колонії залишив Сергій Шелухін в брошурі «Німецька колонізація». Вона була видана в 1915 році, під час Першої світової війни, коли антинімецькі настрої поширилися по всій імперії. Брошура також носила яскраво виражений антинімецький характер, С. Шелухін з роздратуванням, але об'єктивно описав благополучні колонії. Коротко передам цей опис.... Здалеку видно високі кам'яні будівлі кірхи або костелу з гострим високим шпилем або вежею з хрестами. По обидва боки вулиці два ряди величезних кам'яних будівель, багато під глазуrowаним різнокольоровим черепичним дахом з великими вікнами і віконницями, іноді прикрашеними ... Все село обсажено деревами. Всі колодязі зацементовані, великі двори обнесені кам'яними огорожами, підведеними червоною, синьою або блакитною фарбою. Зустрічалися і двоповерхові будинки. Частина будівель виділилася трубами від парових млинів або черепичних заводів. У кожному дворі під одним дахом величезний будинок,

передня частина якого була побудована на фундаменті і служила житлом [5, с. 15].

У всіх колоніях є ощадно-позичкові, сирітські, волосні, страхові тощо каси. Якщо колоніст вмирав і залишалися малі сироти, вся рухомість продавалася, земля здавалася в оренду, а гроші поміщалися в сирітське касу під 6%. Сирітські капітали всюди величезні. Наприклад, в колонії Зельц (Одеський повіт) в 1903 р річний оборот сирітської каси склав півмільйона рублів. Гроші видавалися в ріст під 10-12%. Все, що залишається поле витрат на сиріт, видається їм при повнолітті. Для людей похилого віку і калік в багатьох колоніях є богадільні. Чи не шкодують німці грошей на громадські споруди. Волосні правління, школи, церкви - завжди капітальні будови. Завдяки С. Шелухіну, ми маємо уявлення, як виглядали німецькі колонії до 1920 року, до остаточного встановлення радянської влади в Україні [5, с. 35]. **Висновок.** Причинами німецької колонізації ПівнічноЗахідного Причорномор'я в другій половині XVIII – XIX ст. були прагнення Російської імперії економічно освоїти новоприєднані землі та дефіцит вільного населення для їх заселення. Імператори Катерина II та Олександр I видавали маніфести, які обіцяли колоністам численні привілеї: свободу віросповідання, самоврядування, податкові пільги, земельні наділи та звільнення від військової служби. Одночасно, переселення приваблювало німців через внутрішню кризу в німецьких державах: війни, високі податки, релігійні переслідування.

Характер німецької колонізації мав організований, господарсько-орієнтований і культурно-цивілізаційний вигляд. Колоністи створювали компактні поселення із плановою забудовою, підтримували високу культуру землеробства, розвивали ремесла і торгівлю, будували міцні будинки, школи, кірхи, впроваджували сучасні технології в архітектурі та господарстві. Німецькі колонії вирізнялися охайністю, впорядкованістю та економічною ефективністю, що позитивно вплинуло на розвиток Півдня України в цей період.

Дві війни з Німеччиною в ХХ столітті сформували негативне ставлення до німецької нації. Щоб врятувати життя або не зіпсувати долю дітям, вони вимушено відмовлялися від своєї національності, національних імен та прізвищ, рідної мови навіть в побуті але пам'ять про німецьких колоністів ще не втрачена остаточно. Її зберігають документи в архівах. У колишніх німецьких колоніях про них нагадують руїни лютеранських і католицьких церков. Ще не всі німецькі поховання розорені остаточно. У несподіваних місцях можна побачити занедбані могильні плити з написами німецькою мовою, покручені католицькі хрести.

Список використаних джерел

1. Дедлов В.Л., Никитин Т.І. Вокруг Росси. Польша. Бессарабия. Крым. Урал. Финляндия. Нижний: Портреты и пейзажи. Изд. М.М. Ледерле и К°. СПб. 1895. VIII, 587 с.
2. Камянецький М. Німці й Україна. Видання Української Видавничої спілки в Канаді. Вінніпег. 1940. 83 с.
3. Національна Академія наук України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ІМ. І.Ф.Кураса рада німців України "Міжнародне товариство німців України-Відергебурт". Історія німців України. Київ. 2017. 142 с.
4. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920. Одесса. 1999. 518 с.
5. Шелухин С. П. Немецкая колонизация. Изд. Акционерного Южно-русского о-ва Печатного дела. Одесса. 1914.

Fedotov Nikita, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Vodko Vladyslav, PhD, Assistant of the
Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Odesa

GERMAN COLONISTS IN THE TERRITORY OF ODESA REGION IN THE SECOND HALF OF THE XVIII - XXIII CENTURIES

Abstract. This paper describes the life of German immigrants and their development of the lands of the North-Western Black Sea region in the second half of the eighteenth - nineteenth centuries. While working on the article, the archive of German colonists who lived in the village of Myrne (Odesa region) was studied. The traditions and customs of German colonists, architectural features of German buildings, and the fate of immigrants in the postwar years are analysed. **Key words:** colonisation, German colonists of Odesa region, architecture of German colonists.

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.